

Szintaktikai hibák a mondatalkotási folyamatban

1. Az idegennyelv-tanulás során elkövetett hibák és a mondatalkotás szabályai

Az idegen nyelvet oktató tanárok interlingvális jelenségeket vizsgálva rendszerint arra szeretnének választ kapni, hogy a tanulók által elkövetett hibákat elkerülendő létre lehet-e hozni egy ún. interlingvális nyelvtani szabályrendszert. Mint minden nyelvtani szabály, az interlingvális szabályok is csak a megfigyelhető nyelvi jelenségek absztrakciói lehetnek. A tanuló „kimenetét” (output) azonban közvetlenül a *nyelvi alkotás* szabályai határozzák meg, így közvetlen kapcsolat nincs az interlingvális jelenségek és az interlingvális szabályrendszer között. Mivel a kimeneti jelenségek a nyelvi teljesítményt mutatják, ezért ezek magyarázatát a nyelvi alkotás modellje adhatja meg. 1982-ben Kempen és Hoenkamp¹ fejlesztette ki a mondatok alkotását segítő műveleti nyelvtant (*Incremental Procedural Grammar*), amely magyarázatot ad a mondatalkotás jellemzőire.

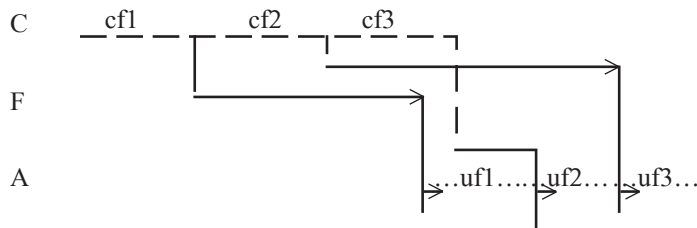
A nyelvi alkotási rendszer egyik fő jellemzője, hogy a kijelentéseket úgy hozza létre, hogy azt annak összetevőivel folyamatosan bővíti. Ellentétben azokkal a nyelvtani szabályokkal, amelyeknek segítségével csak korrekt mondatokat szerkeszthetünk, a nyelvi alkotás szabályaival létrehozhatunk olyan szerkezeteket, amelyeket helyes mondatokká bővíthetünk, és kizárhatóak olyan szerkezetek, amelyeket nem lehet helyes mondattá bővíteni. A nyelvi alkotási rendszer másik jellemzője, hogy a bővítéses mondatalkotáskor a részeket egyidejűleg és egymástól viszonylag függetlenül is létre lehet hozni. Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy ez a függetlenség relatív, mert a mondat azon részeinek, amelyeket később alkotunk, illeszkedniük kell a már addig alkotott szintaktikai szerkezetekhez. Az egyidejűség és a mondatrészek egymástól viszonylag független viselkedése magyarázza az olyan sajátos hibák előfordulását a nyelvhasználatban, mint például a funkciójukban összefüggő szavak felcserélése, vagy a mondatalkotási folyamatban egymás után következő lexémák felcserélése². Ahhoz, hogy ezeket az agrammatikus szerkezeteket elkerüljük, a beszélőnek fejben kell tar-

¹ Kempen, G. – E. Hoenkamp (1982): An incremental procedural grammar for sentence formulation. Nijmegen: Katholieke Universiteit.

² Vö. Garret, M. (1975): The analysis of sentence production. In: G. Bower (ed.): The psychology of learning and motivation. Volume 9. New York: Academic Press, pp. 133-177.

tania azokat a szintaktikai információkat, amelyek később fontosakká válhatnak a mondatalkotási folyamatban. Utolsó fontos jellemzője a nyelvi alkotásnak, hogy a benne résztvevő lexikai elemek aktívak. Így az a tény, hogy a nyelvi alkotás lexikálisan vezérelt, megmagyarázza az olyan nyelvi hibákat, mint a keveredés, a „szintaktikai összeolvasztás”, a rossz lexikai elemek kiválasztása.

A fent említett hibákat, felcseréléseket és helyettesítéseket az magyarázza, hogy az elemeket egyidejűleg állítjuk elő, habár a bővítéses mondatalkotási folyamat linearitása azt jelenti, hogy a mondatalkotás elemei egymástól viszonylag függetlenül is létrehozhatók (1. ábra). Röviden tehát szintaktikai hibák a szabályok következetlen használata révén jöhetnek létre. Az ok pedig a mondatalkotási folyamat tartalomorientáltságában rejlik, vagyis a beszélő mindig arra törekszik, hogy a tartalmi részletek gondolatilag és tematikailag is illeszkedjenek egymáshoz, és kevésbé törődik azzal, hogy intencióját szintaktikailag is helyes mondatokban fejezze ki. Ez rendszerint nem érinti a relatív gyakori morfológiai és szintaktikai szabályokat, ugyanis a nyelvi szabályok alkalmazása ezeknél nagymértékben automatizált. Tehát ha a figyelem a gondolati és tematikai alkotásra irányul, akkor kisebb a szintaktikai helyesség kontrollja.

C = fogalmi alkotás   cf = fogalmi rész
 F = megformálás   uf = kiejtési rész
 A = artikuláció

1. ábra: Bővítéses mondatalkotási folyamat³

2. *A mondatalkotás folyamatában bekövetkező hibák a magyart mint idegen nyelvet tanulók körében*

A mondat esetében a kulcsszó a konstrukció, a megszerkesztettség. Emellett a legtöbb mondatban érvényesül valamiféle szintézisre való törekvés: a mondatban lexémákat, a lexémákban morfémákat, a morfémákban hangokat tudunk megkülönböztetni, s ezek a nyelvre jellemző szabályok szerint vannak egymáshoz illesztve.

³ Kempen, G. – E. Hoenkamp: i.m., 28.

Persze ettől még nem biztos, hogy értelmes mondatokat fogunk kapni. A nyelvoktatás középpontjába metodikailag a mondatalkotást kell helyezni, hiszen itt derül ki igazán, ki milyen mértékben birtokolja az adott nyelvet. A legtöbb hibát ezen a nyelvi szinten követik el, mert itt csúcsosodnak ki a nyelvben rejlő közlési lehetőségek. Vizsgálataimat német anyanyelvű tanulók között végeztem, így a hibák feltárása egy adott korpuszon elemzett anyagra épül. A hibák elsődleges oka kétségtávol az anyanyelv erős interferencia-hatásában, és az ebből adódó transzfer-jelenségekben keresendő. Míg a morfológia szintjén nem találtak a tanulók kapcsolódási pontokat a magyar és a német között, addig a mondattan szintjén annál jobban próbálták átvinni a németes struktúrákat a magyar nyelvre. Rengeteg hiba adódik a szupraszegmentális elemek helytelen alkalmazásából – főleg a kérdőszó nélküli kérdő mondatoknál. A hanglejtésnél kell megemlíteni azokat az eseteket, mikor a közlési szándék gyökeresen ellentétes a mondat fajtájával és jelentésével, hiszen ennek a pragmatikai jelentésnek a felismeréséhez nagymértékben segít a mondatdallam. Például:

Kell is az neked! (kérdő tartalom felkiáltásban)

Bánom is én! (valódi értelme: 'egyáltalán nem bánom')

Mit érdekel ez engem?! (funkciója szerinti jelentése: 'egyáltalán nem érdekel')

Állandóan visszatérő hibaforrás a szórend. E kérdésen belül külön kategóriát alkotnak az igekötők. A mondat szintagmatikus tengelyén elkövetett hibák közé sorolandó a hibás egyeztetés alany–állítmány–tárgy relációban, valamint a németek részéről „illogikusnak” aposztrofált mennyiségjelző–jelzett szó viszonyban. A mondaton belüli szemantikailag nonekvivalens szavak megválasztása vagy az alaki hasonlóságból kiinduló tartalmi azonosítás („faux amis”) a szókincs paradigmatiszematikus tengelyén keletkezik, ezért az már lexikai-szemantikai hibának számít. Lexikai-szemantikai szinten sok esetben segíti a nyelvtanulást az átvitel, hiszen rengeteg német átvételünk van, sok szavunk német mintára alkotott tükörszó, és a frazeológiai egységekben is tudunk egy az egyben megfelelő fordításokat mutatni.

3. Szintaktikai hibák kategorizálása

Szinte mindegyik hiba negatív transzfer eredménye. A hibákat – fajtájuktól függetlenül – aszerint csoportosítottam, hogy melyik hibát követték el transzferálás miatt (objektív okok), és melyek azok, amelyek egyéb (szubjektív) okok miatt következtek be. A hibák akkor jelentkeztek nagy számban, mikor spontán módon, szóban kommunikáltak a tanulók, de az írásbeli fordítási feladatukban is talákoztam átvitelre visszavezethető hibákkal. Csoportosításom a következő szempontokon alapul:

I. A magyar nyelvnek a némettől eltérő szerkezetéből és jellegéből adódó nyelvhasználati hibák:

1. az „alanyi” (határozatlan) és a „tárgyas” (határozott) ragozású igék helytelen használata határozott, illetve határozatlan tárgy előtt.

II. Magyar sajátosságon alapuló, de a német nyelvtanban részben szintén megtalálható jelenségek helytelen használata (magyar sajátosság + transzfer):

1. a névszói állítmány megléte,
2. a kettős tagadás kérdése.

III. A magyar és német nyelvben egyaránt meglévő nyelvi jelenségek transzferálása:

1. a jelző és a jelzett szó egyeztetése határozott és határozatlan számnevek után,
2. a birtoklás kifejezése,
3. a német nyelvtől eltérő vonzatok kérdése,
4. szórend: 4.1. az igekötős igék helyes használata,
4.2. a névutó helyzete két főnév viszonyában,
4.3. az alany és az állítmány szórendi viszonya,
5. a kérdőszó nélküli kérdő mondatok hanglejtése.

I/1. Az „alanyi” és a „tárgyas” igeragozás személyragjainak problémája alapvetően a morfológiához tartozik ugyan, ebben a részben viszont a mondatban betöltött szerepüket (elsősorban a tárgyhoz viszonyítottan) vizsgáltam meg.⁴ A idegennyelvtanulók számára igen nehéz eldönteni, hogy melyik tárgy minősül határozott tárgynak, és melyik határozatlannak⁵. A szabályokat megtanulják, de alkalmazni nem nagyon tudják. Ez derül ki a következő hibákból:

(a) **Én mindenkit látom.* **Ő elviszi valamennyit.*

(b) **Én is azt kérem, amit ti isszátok.* **Azt csinálom, amit te mondos.*

(c) **Elviszi két könyvemet.*

(d) **Felírhatod engemet a papírra.*

Egyedül a tárgy alapjelentéséből nem lehet kiindulni, ismerni kell annak az éppen aktuális mondatban betöltött jelentéstartalmát is. Ilyen esetekben a névmások viselkedhetnek kétértelműen. A *mindenkit* és *valamennyit* névmások jelentése ezekben

⁴ Vö. Szili Katalin: A tranzitivitás morfoszintaktikai összefüggései. In: Hungarológiai Évkönyv I./1. 2000. 41-53.

⁵ Határozott a tárgy, ha tulajdonnév, 3. személyű névmás, kölcsönös, visszaható, birtokos, ill. mutató névmás (*ezt, azt*), az *-ik* kiemelő jellel ellátott névmások, sorszámnév, határozott névelős névszó, birtokos személyjellel ellátott névszó, birtokjeles névszó, a *mindet, valamennyit*, főnévi igenév mint határozott tárgy, tárgyi mellékmondat. Határozatlan tárgynak minősülnek a névelő nélküli vagy az *egy* határozatlan névelővel ellátott névszók, kérdő és mutató névmások, névmások *vala-, se-, minden-, akár-, bár-* előtagokkal, az 1. és 2. személyű névmások, számnevek. (vö. uo.)

a mondatokban nem összefoglaló, határozott értelmű, hanem általános, meghatározatlan. A harmadik és negyedik mondatnál nem egyértelműek a hibák elleni kifogások, hiszen a szabály szerint főnévi mutató névmás után tárgyas igeragokat kap az ige. Itt viszont nem lehet teljes határozottsággal rámutatni, vagy kijelölni a tárgyat. Ilyen esetben a tárgy csak minősít, és nem kijelöl, ezért sem jó a tárgyi vonatkozó kötőszóval bevezetett második tagmondat igéje. Az ötödik mondat ismét kivétel. Hiába erősíti meg a határozott tárgyat a mennyiség pontos megadása, az ige mégis alanyi személyragokat vesz fel, mert ez esetben a tárgy részelő (partitivuszi) mondatrész. Az igében megjelölt cselekvés irányulhat első és második személyű tárgyra is, ami természeténél fogva mindig határozott, de sohasem utalhat rá a harmadik személyű határozott tárgyak mellett használandó tárgyas igeragozási paradigma, csak az alanyi. Így a (d) pontban szereplő mondat helytelen. Ha nem tennénk ki a második személyű tárgyat, akkor a tárgyas igealak egy harmadik személyű tárgyra utalna. A *Felírhatsz a papírra* mondat pedig automatikusan a második személyű tárgyra utal, mert a harmadik személyű határozatlan tárgyat ki szoktuk tenni: *Felírhatsz egy telefonszámot a papírra*.

II/1. A második pontba azokat a nyelvtani problémákat soroltam, amelyeknek helyes elsajátítása nemcsak a magyar nyelv eltérő rendszerének megértésén múltott. A hibák kialakulásában nagy szerepet játszott a németből már részben ismert szerkezetek transzferálása a magyar nyelvbe. A névszói állítmány az első igazán nehéz mondattani probléma, amivel a nyelvtanulók találkozhatnak. Ennek az állítmányfajtának a megmagyarázása egyáltalán nem könnyű, hiszen nem különálló állítmányról van szó valójában, hanem a névszói-igei állítmány egy olyan speciális alakjáról, amelyben az alany személyét mutató segédelem zéró fokon van jelen. Ha megnézzük a névszói-igei állítmány paradigmasorát, akkor azt látjuk, hogy egyes és többes szám harmadik személyben hiányos ez a paradigmasor. Ugyanakkor a névszói állítmány használata is szűk körre korlátozódik, kijelentő mód, jelen idő, egyes és többes szám harmadik személyében van egy-egy paradigmája. Ebből a két hiányos paradigmasorból kapunk egy teljes ragozási rendszert:

Névszói-igei állítmány	Névszói állítmány
<i>én beteg vagyok</i>	
<i>te beteg vagy</i>	
	<i>ő beteg</i> Ø
<i>mi betegek vagyunk</i>	
<i>ti betegek vagytok</i>	
	<i>ők betegek</i> Ø

A németben szintén létezik névszói-igei állítmány, ebben tehát megegyezik a magyarral, viszont ott mindegyik esetben kiteszik az igei állítmányt. Ez utóbbi eltérés okozza a hibákat, melyek egyszerű átvitel útján keletkeznek:

*Ő van tanuló. (Er ist Schüler.)

*Ő van beteg. (Er ist krank.)

*Ő van nagyon okos. (Sie ist sehr klug.)

*Ezek *vannak* kicsi. (Diese sind klein.)

*Ezek a házak *vannak* nagyok. (Diese Häuser sind gross.)

Ezeket a hibákat csak nagyon nehezen tudják kiküszöbölni a németek, haladóbb szinten is be-becsúszik a létigei forma harmadik személyben. Ehhez a ponthoz kell sorolni azt a hibát is, amikor nincs megfelelő egyeztetés az alany és állítmány között. A németben is előfordul olyan eset, mikor nem e szerint alakul a mondat: *Wir sind fleissig, Die Tische sind braun, Die Jungen sind sehr müde*. A német ezekben a mondatokban a névszói-igei állítmány névszói részét nem egyezteti az igei résszel, a többes számot csak az igei rész fejezi ki az állítmányi szerkezetben. A magyarban viszont éppen azért, mert egyes és többes szám harmadik személyben nincs igei összetevője az állítmánynak, a névszói résznek kell jelölnie a számot, vagyis azt a részt kell egyeztetni az alannyal. Amikor már ügyeltek a névszói állítmányra, nem követtek el ilyen hibákat: **A fiúk fáradt voltak*. **Mi szorgalmas vagyunk*. **Az asztalok barnák vannak*.)

II/2. Az egyszerű tagadás mibenlétét, kifejezését, funkcióját hamar megértik a nyelvtanulók, és tudják is alkalmazni a feladatokban. A negáció és negatíváció különbségét is értik, sőt még a létige tagadó formáját (*nincs*) is jól használják. Mindezek részint vagy egészében megegyeznek saját nyelvük tagadó formájának a kifejezésével.⁶ A tagadás tagadásával azonban nem tudnak mit kezdeni, hiszen nem értik annak logikáját, ezért jöttek létre ilyen alakok, mint például:

*Én nézek senkit. (Ich sehe niemanden.)

*Én sehova megyek. (Ich gehe nirgendwohin.)

A magyarban a logika szabályaival ellentétben a tagadás tagadásával nem erős állítást fejezünk ki, hanem a tagadást többszörösen nyomatékosítjuk. A potenciális hibák előfordulása igen nagy ezen a területen, a megokolásukhoz igénybe kell venni a kontrasztív nyelvészet eredményeit. Abból kell kiindulni, hogy a szókincsünket alapvetően két nagy csoportra lehet osztani annak szintagmatikus, illetve paradigm-

⁶ A németben is megkülönböztetik a *nicht* tagadószó segítségével az egész mondatra, illetve egy-egy mondatrészre vonatkoztatott tagadást. Ha a teljes mondatot akarjuk tagadni, akkor a tagadószó a mondat végén áll, ha csak egy bizonyos mondatrészt, akkor a tagadott mondatrész előtt helyezkedik el. Az *igen* opozíciójában, a mondat élén álló *nem* felelőszo német megfelelője azonban a *nein*. Bonyolítja még a helyzetet a *kein* tagadó névelő használata egyes névszók előtt.

matikus tengelye mentén. A szintagmatikus (x) tengelyen megjelenő szavak egymáshoz kapcsolhatók, grammatikailag egymáshoz rendelhetők, ezeket a kapcsolatokat vizsgálja többek között a szintaxis is. A paradigmaticus (y) tengely mentén megjelenő szavak akár egy tulajdonság vagy szófaj szerint alkothatnak csoportokat, melyeknél a szavak szemantikája a döntő. Míg a német tagadásnál a tagadó formák paradigmaticus differenciáltsága figyelhető meg, addig a magyar sajátosság, a ketős tagadás szintagmatikus szinten értelmezett művelet.⁷

III/1. A harmadik kategóriában felsorolt nyelvtani problémák helyes megoldását megnehezíti az anyanyelv gátló hatása. A magyar nyelvet telítik germanizmusokkal, amelyeket igen nehéz kiirtani. Tipikus hibának számít jelzős szerkezetekben a számbeli különbség „magyaros” kifejezésének be nem tartása. A magyar egyértelműen a redundanciára törekszik, míg a német a logikát részesíti előnyben, ebből pedig ilyesfajta hibák adódnak: *két székek (‘zwei Stühle’), *sok házak (‘viele Häuser’), *több könyveket (‘mehrere Bücher’).

III/2. A birtoklás kifejezése újabb gondot jelentett a tanulóknak. A magyar nyelv szám-talan variációs lehetőséget rejt magában a birtok és a birtokos kifejezésére. Gondoljunk csak a birtokos személyraggal ellátott névszókra, a birtokos névmásra, a birtokjelre vagy magára a birtokviszonyra, sőt kifejezetten magyar sajátosság a birtoktöbbsítő jel. A birtoklás kifejezésére – latin terminussal – ‘habeo’-szerkezeteket alkotnak az indogermán nyelvek. Már az is problémát jelent, hogy mi a magyar megfelelője ennek az igenek. Legjobban a *bírni*, *birtokolni* ige hozná közel a német ige jelentését, de a magyarban mégsem ezzel az igével fejezzük ki a birtoklást:

Nekem van – egy házam, egy autóm, egy kertem...

Ich habe – ein Haus, ein Auto, einen Garten...

Mind megformáltságában, mind jelentésében gyökeresen különbözik e két kifejezés egymástól. Egy mondaton belül két súlyos hibát követett el a kezdeti időkben egyik tanítványom (ehhez persze figyelmetlenség is társult): *Én van egy házat. Egyrészt szó szerint lefordította a személyes névmást, nem ügyelve arra, hogy az egyik esetben datívusról van szó, a másik esetben pedig nominatívusról. Másrészt nem érzett rá a főnév birtokos személyragos alakjára. Érdekes módon később nem is a megformálásban teljesen eltérő személyes névmásokat tévesztette el, hanem mindig elhagyta a birtokos személyragot a főnévről.

⁷ Vö. Szűcs Tibor: Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában. Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok 4. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 130-131.

III/3. A német és a magyar hasonlít abban, hogy bennük az igék meghatározzák a mondat szerkezetét „vegyértékük” szerint. Habár a magyar nyelvtudományban a vonzat fogalma körül bizonytalanság uralkodik⁸, azt mégis megállapíthatjuk, hogy a vonzat állandó szintagmatagként jelenik meg a mondatalkotási folyamatban. Akármelyik oldalról (német mint idegen nyelv, magyar mint idegen nyelv) vizsgáljuk a vonzatokat, mindenképpen azok az igék okoznak fejtörést, amelyeknek vonzatstruktúrája eltér az anyanyelvünktől. A nonekvivalens vonzatpároknak több fokozata ismert a részleges nonekvivalenciától az abszolút megfelelésig.⁹ Ez oda-vissza is ható jelenség. Így nem is csodálkozunk az ilyen kifejezéseken:

**Én megérkezem Budapesten. ~ Ich komme in Budapest an.*

**A szülőkhöz irtam egy levelet. ~ Ich habe einen Brief an den Eltern geschrieben.*

III/4. A szintaxis egyik legfontosabb kutatási területe a szórend. A szintagmán belüli és szintagmák közötti szórendi szabályok teljes körű feltárása a külföldieknek egyáltalán nem jelent egyszerű feladatot a nyelvtanár számára. Elsődleges hibaforrásként említem a szórend igen erős, anyanyelvi interferenciára visszavezethető hatását. A német kijelentő (és semleges jelentéstartalmú) mondatokra jellemző SVO szórendjével szemben sokkal változatosabb formát mutat a magyar nyelv a maga kétfajta (ugyancsak semleges) szórendi alaptípusával: míg a finnugor örökségnek számító SOV szórend igekötő nélküli állítmányt tartalmazó mondatoknál jelenik meg, addig az újabb keletű SVO szórend kizárólag igekötős állítmánnyal fordul elő. A német nyelv alapvetően szintaktikailag kötött szórendjével szemben a magyar nyelvi mondatok alkotórészei igen nagy szabadsággal változtatják helyüket a mondatban, persze nem minden funkció nélkül. A magyar szórend funkcionalitása a már ismert és az új jelentéstartammal rendelkező mondatrészek sorrendjében rejlik a beszélő intenciójának megfelelően.¹⁰ A magyar szórend szabad és szubjektív, de egyben kötött és objektív. Nem minden grammatikailag helyesen megszerkesztett mondat eredményez (egyértelműen) helyes szórendű mondatot: **Holnap megyek az orvoshoz el.* Elsőként az igekötős igék körül kialakult nehézségről szólok, ugyanis az új fejleményként kialakult igekötők használata az SVO szórendet erősítik, mégis az elsődlegesen szemantikailag meghatározott mondatok gátat szabnak a szintaktikai szabályoknak. Másodsorban a viszonzások szórendjének tévesztéséről teszek említést, harmadsorban pedig az alany és állítmány mondatbeli pozíciójának transzferálása miatti hibalehetőségeket sorolom fel.

⁸ Vö. Komlósy András: Régensek és vonzatok (Fejezetek a strukturális magyar mondattanból). JPTE/MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest/Pécs 1992.

⁹ Vö. Székely Gábor: Ekvivalens és nonekvivalens vonzatok. Habilitációs tézisek. Nyíregyháza 1997.

¹⁰ Vö. Szűcs Tibor: i.m., 121-133.

III/4.1. Az igekötős igéknél két probléma vetődik fel, az egyik kimondottan nyelvhasználati probléma, és – mint ilyen – az igekötők jelentésével függ össze, így ez a szemantika kategóriájába sorolandó. Szintaktikai szinten sokkal inkább az igekötők mondatbeli szerepe érdekel minket.¹¹ A következő táblázat ebben akar valamilyen rendszert felmutatni:

Nem elváló igekötő	Elváló igekötő
Elmegyek.	Nem megyek el.
Nem fogok elmenni.	El fogok menni.
Nekem kell elmenni.	Nekem el kell menni.
Holnap elmegyek.	Holnap megyek el.
Elmész?	Hova mész (el)?
Elmenjek?	Menjek el? ‘
Elmenj! ‘	Menj el!
Soha nem megyek el. ‘ Soha el nem megyek. ‘ El soha nem megyek. ‘	

Ebből a táblázatból többek között az derül ki, hogy nagyon fontos szerepe van az igekötő helyzetének alakulásában a hangsúllynak. A magyarban minden hangsúlyos elem az állítmány előtti ún. fókuszpozícióban foglal helyet. Lehetne alkotni szabályokat az egyes példamondatokhoz, de ha a hangsúlyozásra összpontosítunk, akkor arra mindent vissza lehet vezetni: *Nem megyek el. El fogok menni.*

Itt is voltak hibák, amelyek a németről magyarra történő fordításkor keletkeztek, például:

Ich steige in den Zug ein und nicht aus. ~ *Én be a vonatba szállok, és nem ki.

A nem szokványos, és ezért kivételnek számító mondatokat vonallal jelöltem meg. Ezek azok a mondatok, amelyeket a tanulók vagy hibásan ejtenek ki, vagy nem értik a mondatok szórendjével együtt változó kifejezések értelmét. A megjelölt mondatokat az köti össze, hogy bennük a pusztán kérdésen, felszólításon és ténymegállapításon kívül az érzelmenek, emóciónak is nagy szerepe van. Ez az érzelmi töltet az oka annak, hogy a mondatok szórendje eltér a normától. A *Menjek el?* kérdő mondat féltéken, kétkedően, kérdően fordul a másikhoz, mintha nem akarná tudomásul venni annak kérését. Az *Elmenj!* felszólítás igen szigorú parancsot fejez ki, amivel nem érdemes szembehelyezkedni. Az elváló igekötős igék oszlopában utolsóként három lát-

¹¹ Vö. Fülei-Szántó Endre: Gondolatok a magyar igekötők státusáról. MNy. 85: 309-319. (1989), ill. Szili Katalin: Az igekötő és az igekötős ige mibenlétéről. In: Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből, 7. Budapest 1985.

szólag azonos mondat olvasható. Egyik tanuló sem jött rá arra, hogy mi a jelentésbeli különbség a három mondat között. Az első mondat értelmét még meg tudták fejteni ('Soha nem megyek el'). Szórendjét tekintve a tagadószó mindig az állítmány előtt, fókusz szerepben áll. A második és harmadik mondat szórendje szintén valamiféle érzelmi töltést sejtet, a mondatok zeneiségét a tempó lassulása is fokozza.

III/4.2. A németben előljárószónak nevezzük azt a szót, amellyel egy adott szó előtt kifejeződik annak a többi szóhoz való viszonya. (Éppen ezért viszonzószónak is nevezik őket.) A magyarban a viszonyt több eszközzel tudjuk kifejezni: egyrészt viszonyragokkal (a szótőhöz illesztve), másrészt névutókkal (a viszonyítandó főnév után). A németek számára éppen ez a pozicionális eltérés okozza a hibákat. Egy fordítási feladatban például (magyarról németre):

Az ágy előtt szőnyeg van. ~ * Vor dem Teppich ist ein Bett.

A magyar mondatban két viszonyítható főnév is van, az *ágy* és a *szőnyeg*. A fordítót megtévesztette a magyar névutó pozíciója, ami valójában az előtt a főnév előtt van, amit viszonyítunk, így az *ágy* az, amihez viszonyítunk, a *szőnyeg* pedig, amit viszonyítunk.

III/4.3. Szórendileg olyan sok kapcsolódási pont van a magyar és a német között, hogy mindkét esetben a mondat legfontosabb részének az állítmányt kell tekinteni. A német szórendet az állítmány pozíciója határozza meg (a ragozott állítmányi rész egyenes szórendben a második helyet tölti be, fordított szórendben az első helyet, míg összetett mondati szórendben a mondat végére kerül). A magyarban az állítmánynak nincs ilyen kötött pozíciója, viszont a többi mondatrész helyzetét mindig ahhoz kell viszonyítani. Vannak szabályok, amelyek eligazíthatnak bennünket; ilyen többek között az, hogy az általunk hangsúlyozni vélt mondatrészeket (korlátlan számban) az állítmány elé kell helyezni, ugyanúgy, mint a tagadószót vagy a kérdőszót.¹² Persze ez még nem jelenti azt, hogy a fókusz előtti kvantorpozícióban nem állhatna egyetlen más mondatrész sem:

Kitől kaptad ezt az új ruhát? – Ezt az új ruhát *kitől* kaptad?

A következő pontban szólok az eldöntendő kérdések intonációs problémájáról. Előzetesen annyit említek meg, hogy szórendileg ezek a mondatok egyáltalán nem különböznek az egyszerű, kijelentő mondatok szórendjétől, csak a hanglejtéssel tudjuk ezt kifejezni, ezért az egyértelműen grammatikai eszköz. A németben maga a mondat szórendje határozza meg a mondat fajtáját. A tanulói hibákat két mondatrész köré csoportosíthatjuk; az egyik leggyakoribb hiba az **állítmány** pozíciójának

¹² Vö. É. Kiss Katalin: A magyar mondatszerkezet generatív leírása. NytudÉrt. 116. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.

megválasztása, a másik hiba pedig a névmási szófajú **alany** szerepeltetése a mondatokban. Mindkét jelenségnél az anyanyelvi hatások átviteléről van szó, amely a magyar nyelvérzék számára helytelen mondatokat képez.

Az állítmány pozíciójának transzferálása	
Hibás forma	Helyes forma
* Az utasok szállnak <i>be</i> a vonatba.	Az utasok <i>beszállnak</i> a vonatba.
* Van <i>itt</i> asztal?	<i>Itt</i> van az asztal?
* Reggel ittam <i>kávét</i> az iskolában (és nem tejet).	Reggel <i>kávét</i> ittam az iskolában.

Önmagukban az általam helytelennek minősített mondatok önálló szöveggörnyezetben helyes alakoknak számítanának. A hibák érzékeltetésére kurzívval jelöltem azokat a szavakat, melyeknek hangsúlyos pozícióba kellett volna kerülniük. Szóban persze nyomatékkal ejtették a kijelölt szavakat, így még jobban érzékeltetni lehetett a magyartalanságot.

Személyes névmás transzferálása	
Hibás forma	Helyes forma
* Én vagyok <i>kint</i> .	<i>Kint</i> vagyok.
* Te mész <i>holnap?</i>	<i>Holnap</i> mész?
* Te <i>szorgalmas</i> vagy.	<i>Szorgalmas</i> vagy.
* Ti vagytok <i>ötkor</i> a <i>moziban</i> .	Ötkor a <i>moziban</i> vagytok.

Német mondatok nem nélkülözhetik az alanyt, amely – ha kell – személyes névmás formájában is megjelenik. Habár a németek köznapi beszédjükben már nem ragaszkodnak szigorúan ennek betartásához, mégis igen erős a hatása a magyarra.

III/5. Eddig nem esett szó kiejtésbeli problémákról szintaktikai szinten, ezért az utolsó pontban ezeket gyűjtöttem össze. Hibák nemcsak leírt nyelvtani szerkezetek tévesztéséből keletkezhetnek. A hangzó beszéd is rejthet hibalehetőségeket. Élőszóban a szavakon és sorrendjükön kívül egy igen összetett hangzásforma is részt vesz a gondolat és az érzelmek kifejezésében, ezt a sajátos „jelrendszert” mondatfonetika eszköztárnak hívja a nyelvtudomány. A mondat szintjén a legfontosabb ilyen szerepet a hanglejtés tölti be. Ennek a mondatfonetikai eszköznek azért tulajdonítunk nagy jelentőséget, mert segítségével két – megformáltságukban teljesen meg egyező – kifejezést tudunk megkülönböztetni:

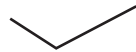

Itt van az asztal.

Itt van az asztal?

A kijelentő mondat hanglejtése eső-ereszkedő, míg a kérdő mondaté emelkedő-eső. A németben formai különbség is van a kétféle mondat között. Tanítványaim mindenáron jelölni akarták ezt a különbséget a magyarban is, így lett az előbbi kérdő mondatból *Van itt asztal?* szórendű mondat. Kétségteljesen ezt a hanglejtést a legnehezebb megtanítani németeknek, hiszen arra is kell figyelni, meddig emelkedik a mondat intonációja, mikor éri el a tetőpontot, ahonnan meredeken esik lefelé.

További nehézség forrása az is, amikor az eldöntendő kérdés vagy (1) csak két szóból vagy (2) csak két szótagból áll, ugyanis ezekre nem érvényes az előbbi szabály:

(1)

Feri orvos?

Ez szék?

Ebben az esetben az első szó után megszakad a lejtés, majd utána alacsonyabb hangfekvésről szökik meredeken fel a mondat végére.

(2)

Látod?

Itt van?

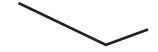

Olvas?

A második esetben az első szótag alacsonyan van, a második szótag pedig magasan.

Gyakori a hiba az efféle kérdő mondatoknál:

*Látod?

*Hallod?

*Juli beszél?

*Ez Pécs?

Egy szótagból is állhat a kérdés, ekkor a szó magánhangzóját nyújtjuk meg, amelynek eleje alacsonyan van, vége magasabban:

Te?

Jó?

Ő?

Gyakran találkozunk azzal a stilisztikai hatással, mikor egy mondat tartalma és formája között ellentét feszül. Ilyenkor a beszélő valódi szándéka és a megalkotott mondatfajta ellentmond egymásnak. A stilisztikai hatás elérésében a hanglejtés is szerepet játszik olyan emfatikus mondatokban, mint például:

Elment az eszetek?

Nem megmondtam?

Mit érdekel ez engem?

Külföldiek nagyon nehezen értik meg ezeknek a mondatoknak a valódi értelmét, sorozatosan emelkedő-eső hanglejtéssel ejtik ki ezeket. Tanítványaim sem éreztek rá e mondatok pragmatikai jelentésére. Ez érthető, mikor még az egyszerűbb kérdő mondati hanglejtéssel is problémáik voltak. Mindenesetre a nyelvtanítás lényeges fázisa a helyes intonáció megtanítása, hiszen a nyelvtanulók kezdeti monoton, érzelem nélküli megszólalásai mondatdallamon keresztül válnak színessé, árnyalttá.

Mivel a kontrasztív nyelvi elemzés és az interferencia-kutatás az idegennyelvtanulás potenciális nehézségeit tárja fel, szükséges azok intenzitását és mértékét a hibaelemzéssel, a hibák feltárásával kiegészítenünk, kontrollálnunk. Dolgozatomban ezért is próbáltam kategóriákba sorolva gyűjteni a mondatalkotási folyamatban észlelt szintaktikai hibákat.

Irodalom

- ALTHAUS, Hans Peter–HENNE, Helmut–WIEGAND, Herbert Ernst (Hg.)(1980): *Lexikon der Germanistischen Linguistik*. Band IV. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 646-651.
- HEGYI Endre (1988): *A vonzat és a transzformáció szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. A Hungarológia Oktatása 4. NHK, Budapest, 48-61.
- JORDENS, Peter (1989): *Case Errors in German as a Foreign Language*. In: Reinhold Freudenstein (ed.): *Error in Foreign Languages. Analysis and Treatment*. IFS der Philipps-Universität, Marburg . 31-39.
- JUHÁSZ János (1970): *Probleme der Interferenz*. Akadémiai Kiadó — Max Hueber Verlag, Budapest/München
- KIEFER Ferenc (szerk.)(1992): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZÜCS Tibor (1999): *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok 4. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest